

В.К. Терлецький*, А.Б. Філіпенко**

*Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», вул. Карбишева, 2, 43023, Луцьк

** Східноєвропейський національний університет, пр.Волі, 22, 43021, Луцьк

ПЕРСПЕКТИВИ СТВОРЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ «ЗАХІДНЕ ПОБУЖЖЯ» НА ВОЛИНІ

Ключові слова: національний природний парк, рослинні угруповання, раритетні види, екологічна мережа

Проект створення національного природного парку «Західне Побужжя» (НПП) складений у 2013 р. відповідно Закону України «Про Загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі України на 2000-2015 роки» та Указу Президента України «Про розширення мережі та територій національних природних парків та інших природно-заповідних об'єктів» (№1129/2008 від 1.12.2008) [1,3]. Проектований НПП загальною площею 17423,4 га знаходиться в долині однойменної річки в межах трьох прикордонних з Польщею районів Волинської області: Іваничівського, Володимир-Волинського та Любомльського. До його складу входить порубіжна стрічка заплавлених ландшафтів правого берега Західного Бугу, а також заплава притоки Західного Бугу – річки Луга.

На території НПП знаходяться об'єкти природно-заповідного фонду місцевого значення, які в новому статусі будуть краще забезпечені охороною. До складу цих об'єктів належать: загальнозоологічні заказники «Буг» (3556.6 га), «Ішівський» (152 га), «Прибужжя» (1182.1 га) та «Устилузький» (293.4 га), ландшафтні заказники «Заставненський» (156.8 га), «Березовий гай» (36.7 га) і «Мочиська» (127,3 га), гідрологічний заказник «Луга» (2039.1 га) і парк – пам'ятка садово-паркового мистецтва «Слов'янський» [2,5]. Означені природоохоронні об'єкти мають у своєму складі цінні заплавні ландшафти: осокові та різнотравні луки, широколистяні та мішані ліси, чагарникові зарості, водно-болотні масиви, а також численні озера, стариці та низові болота. Поєднання їх у межах проектного НПП не лише покращить стан важливих для збереження біологічного різноманіття площ, а й створить додаткові можливості для раціонального природокористування у порубіжній з Польщею смузі Волині [1,4,7].

Місцева флора формувалась за рахунок гумідного генетичного центру. Зокрема, так утворилися широколистяні та шпилькові ліси. Аборигенна рослинність історично складалась як типова міграційна флора з переважанням неморальних видів (*Quercus robur* L., *Carpinus betulus* L., *Hepatica nobilis* Mill., *Astrantia major* L., *Aquilegia vulgaris* L.). Характерними представниками бореального комплексу (*Sylva Boreatae*) у складі місцевої флори є *Pinus sylvestris* L., *Juniperus communis* L., *Eriophorum* L., *Carex* L., *Huperzia selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert., *Ledum palustre* L., *Vaccinium myrtillus* L., *Oxycoccus palustris* Pers. тощо. Бореальні види поширені на території проектного НПП значно менше і трапляються, переважно, в складі заплавлених лісових формацій у пониженнях рельєфу.

Територія проектного НПП має чимало унікальних та важливих для збереження рослинних формацій, для яких режим заповідання є необхідним як чинник гарантії функціонування таких природних екосистем (біотопів) у складі місцевих ландшафтів. Серед них можна виділити особливо цінні формації лісових, лучних, водно-болотних і прибережних типів рослинності. Усі вони є еталонами автохтонних рослинних угруповань Західного Полісся, де зберігається чимало раритетних видів рослин і тварин. Заповідання означеної території не лише дасть можливість зберегти ці види, а й створить для них оптимальні умови поширення і розселення в буферних зонах заплави Західного Бугу.

Лісові площі охоплюють 4625,0 га, що становить 26,5 % площі НПП. Ліси займають переважно прируслові тераси Західного Бугу. Це переважно діброви і вільшаники, іноді

мішані дубово-соснові угруповання. Пануюче серед них займають мішані ліси формацій дуба звичайного (*Querceta roburi*), до складу яких домішуються *Pinus sylvestris*, *Carpinus betulus*, *Tilia cordata* Mill., *Fraxinus excelsior* L., *Betula pendula* Roth, *Alnus glutinosa* (L.) Gaertn. і *Populus tremula* L. Як правило, домішка інших видів деревних порід не перевищує 25-30 % складу лісу. Окремо слід відмітити формації вільхи чорної (*Abieta glutinosae*), які займають пониження до річки Західний Буг. Ці формації часто змішуються з дубовими, створюючи густі (до 0.8 повноти) деревостани заввишки 22-24 м. Це характерні насадження Західного Полісся, які в зоні заповідання найкраще збереглися. Рівень захищеності цих лісів пов'язаний з особливим статусом території, яка знаходиться біля кордону з Польщею, де діє особливий режим охорони.

Найбільш цінними у соціологічному відношенні ми вважаємо насадження корінних для заплави Західного Бугу широколистяних лісів, де в складі деревних порід переважає *Quercus robur*, *Tilia cordata*, *Fraxinus excelsior*, *Alnus glutinosa* (*Querceto (roburi) – Tilieta (cordatae) – Alnetum (glutinosae)* або – *Fraxinetum (excelsiori)*). Такі фрагменти лісових угруповань виявлені нами поблизу сіл Кречів і Морозовичі Іваничівського, Кладнів Володимир-Волинського та Бережці Любомльського районів. Означені угруповання занесені до “Зеленої книги України” і приурочені до підвищених елементів заплавної рельєфу території. Це високопродуктивні фітоценози, що формують деревостани I-II класів бонітету, які підлягають охороні як представники первинно рідкісних біогеоценозів, що зустрічаються на Західному Поліссі [2,4].

У долині Західного Бугу та його стариць на алювіальних ґрунтах нижніх терас поширені ліси формації вільхи чорної (*Alneta glutinosae*) — бореального мезотрофного виду. Вони належать до практично корінних і збереглися завдяки надзвичайній здатності вільхи чорної займати відповідні її еколого-біологічним властивостям екотопи. Ці фітоценози зустрічаються головним чином на землях, непридатних для господарського використання, утворюючи як чисті, так і мішані угруповання. У вологих мезотрофних умовах зустрічаються ценози вільшаників: різнотравна (*A. herbosum*), ожикова (*A. luzuloso (sylvaticae) hylacomiosum*) і осокова (*A. carecosum*). Вони мають досить значне поширення, займаючи понижені ділянки заплавної рельєфу, де лісові формації змінюються заростями чагарників та водно-болотними рослинними угрупованнями.

Крім цих лісових формацій, нами описані угруповання соснових лісів зеленомохових (*Pineta sylvestris hylacomiosum*) та чорницевих (*Pinetum (sylvestris) juniperoso (communis) - vaccinosum (myrtilli)*), які досить часто трапляються на заплавних терасах. Вздовж узлісся і на березі Західного Бугу можна зустріти характерні для Західного Полісся угруповання чагарникового типу рослинності. Серед них переважають формації з домінуванням верболозу (*Saliceta capreae*), бузини чорної (*Sambuceto (nigricae) – Franguletum (alnusii)*), крушини (*Franguleta alnusii*) та ліщини (*Corileta avellanae*). Такі формації мають, у більшості випадків, стрічкову форму, бо приурочені до відкритих площ на краю лісових насаджень. При значному проективному покритті (часто воно перевищує 1.0) чагарникові типи рослинності майже позбавлені трав'янистих видів рослин, або останні з'являються там фрагментарно. Крім того, на нашу думку, угруповання чагарникового типу досить нестійкі: за відсутності антропогенних чинників такі угруповання швидко змінюються лісовими формаціями.

Луки в межах проектного НПП займають найбільшу площу 12192,5 га (майже 70% його території). За походженням це післялісові луки, що сформувались на місці зведених лісів. Вони займають виположені схили прируслових горбів правого берега річки Західний Буг. На підвищеннях частково представлені суходільні луки формації *Agrostidetum (tenuis) anthoxanthosum (odorati)*. Вони більш розріджені (проективне покриття 60-70%) і порівняно невисокі (0.2-0.3м заввишки). Під впливом надмірного випасання худоби на місці цих угруповань можна зустріти значні куртини *Deschampsia caespitosa*. Вони утворюються на піщаних і кислих ґрунтах внаслідок ущільнення ґрунту та розвитку ґрунтоутворюючого дернового процесу. Для таких похідних угруповань на перших етапах дигресії властивий досить багатий флористичний склад і полідомінантність. На кінцевих етапах дигресії вони являють собою майже чисті монодомінантні трав'янисті формації злаків, серед яких

поодинокими особинами трапляються інші види.

Заплавні луки займають пониження рельєфу і тяжіють до стариць і протоків у долині річки Західний Буг. Тут травостій вищий та густіший, а до складу рослинних угруповань домішуються *Mentha piperita* L., *Juncus bufonius* L., *J. squarrosus* L., *Senecio vulgaris* L., *Calystegia sepium* (L.) R. Br., *Bidens tripartita* L. та інші види. За нашими спостереженнями, серед інших типів рослинності у території заповідання заплавні луки найбільше зберегли природний стан (стабільність видового складу, високу біологічну продуктивність і інтенсивність плодоношення), що можна пояснити їх відносною недоступністю для господарської діяльності.

Решта площі припадає на болота та водойми (605,5 га, або 3.5 % території НПП). Заплавні евтрофні болота сформувались на означеній території поруч із заплавними луками, але відрізняються від останніх стабільними перезволоженням верхнього шару ґрунту протягом більшої частини року. Найбільше вони представлені формаціями осок (*Cariceta dioicae*, *C. distichae*, *C. vulpinae* та інші), очерету (*Phragmeta australii*) і рогозу (*Thypheta latifolia*). Там, де у пониженнях зберігається вода, ці зарості перетворюються на прибережні, близькі до монодомінантних. На заболочених ділянках до складу угруповання найчастіше додаються: *Mentha piperita* і *M. verticillata* L., *Juncus bufonius*, *J. squarrosus*, *Senecio vulgaris*, *Chamaerion angustifolium* (L.) Holub, *Epilobium tetragonum* L.

В складі рослинного покриву території проектного НПП нами виявлено у місцевих водоймах декілька угруповань, занесених до Зеленої книги України. Угруповання *Nymphaea candida* описані неподалік від с. Висоцьк Любомльського району, де вони знаходяться у старицях за 150 м від правого берега річки Західного Бугу. У надводному розрідженому під'ярусі зростають *Sagittaria sagittifolia* L. і окремі екземпляри *Vallisneria spiralis* L., *Glyceria maxima* (C. Hartm.) Holmb. і *Typha latifolia* L. Ближче до берега відмічено *Phragmites australis* (Cav.) Trin ex Steud.. Під ними на поверхні води формує ярус *Nymphaea candida* J. Et C. Presl, *Stratiotes aloides* L. і *Potamogeton natans* L.

Угруповання глечиків жовтих (*Nupharetta luteae*) зустрічали в кількох місцях: в руслі Західного Бугу біля с. Кладно і в стариці біля с. Коритниця (Володимир-Волинський район). У надводному під'ярусі *Typha angustifolia* L., нижче - *Nuphar lutea* (L.) Smith, *Potamogeton natans* і *Hydrocharis morsus-ranae* L. Третій середньогустий під'ярус створюють *Potamogeton perfoliatus* L. і *Myriophyllum spicatum* L.

У складі флори проектного НПП виявлено 25 видів, занесених до Червоної книги України: *Aldrovanda vesiculosa* L., *Allium ursinum* L., *Carex bohemica* Schreb., *Cephalanthera rubra* (L.) Rich., *Cypripedium calceolus* L., *Dactylorhiza fuchsia* (Druce) Soo, *D. maculata* (L.) Soo, *D. incarnate* (L.) Soo, *Diphasiastrum complanatum* (L.) Holub, *Epipactis atrorubens* (Hoffm. Ex Bernh.) Schult., *E. helleborine* (L.) Crantz та *E. palustris* (L.) Crantz, *Galanthus nivalis* L., *Hypochaeris selago* (L.) Bernh. ex Schrank et Mert., *Juncus bulbosus* L., *Lilium martagon* L., *Lycopodiella inundata* (L.) Holub, *Lycopodium annotinum* L., *Neottia nidus-avis* (L.) Rich., *Orchis militaris* L., *Platanthera bifolia* (L.) Rich., *Pulsatilla grandis* Wend., *Salix myrtilloides* L., *S. starkeana* Willd., *Scheuchzeria palustris* L. Вони зростають на території названих вище природоохоронних об'єктів і за їх межами [5,6]. Окрім названих вище раритетних видів, у складі цих угруповань трапляються: *Hydrocotyle vulgaris* L., *Linnaea borealis* L., *Dactylorhiza majalis* (Reichenb.) P.F. Hunt et Summerhayes, *Listera ovata* (L.) R. Br. [5].

Знаходження на території проектного НПП «Західне Побужжя» такої кількості локалітетів рідкісних видів рослин і унікальних рослинних угруповань підтверджує необхідність надання їй означеного природоохоронного статусу. Для оцінки стану локалітетів рідкісних видів рослин на території проектного НПП необхідні додаткові геоботанічні обстеження об'єкта. У складі місцевої флори відмічено 89 декоративних, 52 лікарських, 24 медодайних, 28 кормових, 17 технічних видів рослин.

Проектована територія НПП «Західне Побужжя» має важливе природоохоронне, наукове, рекреаційне та історико-культурне значення для розвитку області та зміцнення братніх зв'язків з Польщею. Географічне розміщення цієї території поздовж українсько-польського кордону робить проєктований НПП особливо цінним не тільки як природоохоронний об'єкт національного значення. Наукова цінність території пов'язана з

наявними тут біологічними ресурсами, які залишаються еталонними для Західного Полісся. Мабуть, немає в регіоні жодної іншої території, де б ці еталони місцевих екосистем збереглися б краще і в більш повній формі. Слід брати до уваги, що об'єкт знаходиться не тільки в порубіжній зоні Польщі й України, а й близько Білорусії. Тому територія проектного НПП може в перспективі стати важливим полем наукових досліджень учених наших братніх народів, в країнах яких є відповідні поліські ландшафти, що теж потребують реабілітаційних заходів. Таким чином, територія проектного НПП «Західне Побужжя» може стати об'єктом комплексної наукової програми досліджень міжнародного рівня.

Окремо слід відмітити, що територія проектного НПП включена до складу національної екологічної мережі як біосферноформуєчий вузол національного значення [7]. Він виконує функцію опорного центру в складі місцевих природних ландшафтів (ключовий вузол), який відбирається за такими критеріями: унікальне біологічне різноманіття та збережені автохтонні природні ландшафти.

Висновки

1. Створення НПП «Західне Побужжя» площею 17423,4 га у прикордонній зоні з Польщею дасть можливість збільшити природно-заповідний фонд Волинської області та довести його до 11 %.
2. Територія проектного НПП має чимало унікальних та важливих для збереження рослинних формацій, занесених до Зеленої книги України, а також 25 червонокнижних видів рослин. Заповідання означеної території не лише дасть можливість зберегти ці види та формації, а й створить для них оптимальні умови поширення в буферних зонах заплави Західного Бугу та Луги.
3. На території проектного НПП знаходиться 9 охоронних територій і об'єктів місцевого значення, об'єднання яких у межах НПП не лише покращить їхній стан, а й створить додаткові можливості для раціонального природокористування на означеній площі.
4. Створення НПП у басейні Західного Бугу в порубіжній з Польщею зоні сприятиме укріпленню дружніх відносин між обома країнами, активізації співпраці у природоохоронній і рекреаційній діяльності. У перспективі створений НПП «Західне Побужжя» спільно з ландшафтними парками Хелмським та Стрелецьким республіки Польщі, а також з порубіжними білоруськими природоохоронними об'єктами можуть утворити тристоронній транскордонний біосферний резерват «Буг» в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера».
5. Територія проектного НПП включена до складу національної екологічної мережі як біосферноформуєчий вузол національного значення, що виконує функцію опорного центру в складі місцевих природних ландшафтів (ключовий вузол); він включений також до Всеєвропейської екологічної мережі, а тому має особливе стратегічне значення у збереженні природних ресурсів континенту.

Література

1. Андрієнко Т.Л., Онищенко В.А., Клецов М.Л., Прядко О.І., Арап Р.Я. Система категорій природно-заповідного фонду України та питання її оптимізації (під ред. д.б.н. проф. Т.Л. Андрієнко). – Київ: Фітосоціоцентр, 2001. – 60 с.
2. Буре Г.С. Роль в Україні Конвенції про охорону дикої флори, фауни та природних середовищ існування в Європі (Бернська конвенція) // Збереження і моніторинг біологічного та ландшафтного різноманіття в Україні. – К.: Нац. екол. центр України, 2000. – С. 15-18
3. Менеджмент охоронних лісів України. / Під загальною ред. акад. НАН України Шеляга-Сосонка Ю.Р. — К.: Фітосоціоцентр, 2003. — 299 с.
4. Онищенко В.А. Облік завдань та режимів природно-заповідних територій // Заповідна справа в Україні. - т.6. - випуск 1-2. - 2000. – С. 3-6
5. Природно-заповідний фонд Волинської області / Упор. М.Химин та ін. – Луцьк., Ініціал, 1999. – 48 с.
6. Червона книга України. Рослинний світ. – К.: Видавництво “Глобалконсалтинг”, 2009. – 608 с.
7. The Bug River. Corridor in the Pan European Ecological Network. – Wageningen: 2009. – 51p.

